

З Фирсова Л.В., Черных И.П. Воспитание творческого начала студенческой молодежи // Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи: Матеріали V Міжнародної наукової конференції – 24-25 квітня 2014 р. / За заг.ред. В.М.Бабаєва; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – Х.: ХНУМГ, 2014. – С. 136.

Мітяшкіна Т.Ю. , Москальова Н.П.

Мир та лад – великий клад: українське народне мистецтво як засіб пізнання духовного світу українського народу

Висвітлено питання впливу засобів українського народного мистецтва на формування духовного світу українського народу Ключові слова: українське народне мистецтво, народний епос, духовний світ.

Освещены вопросы влияния средств украинского народного искусства на формирование духовного мира украинского народа.

Ключевые слова: украинское народное искусство, народный эпос, духовный мир.

Українське народне мистецтво – багатюща скарбниця народної мудрості. Мистецтво є однією із форм суспільної свідомості, складовою частиною духовної культури людства, яка безпосередньо впливає на світ почуттів і переживань людини, відображає реальний та уявний світ у художніх образах, активно впливає на думки, волю та почуття людей. Мистецтво розвивається як система конкретних видів (музика, література, живопис, театр, скульптура та інші), які засновані на специфічних засобах відображення дійсності. Кожен з видів мистецтва виділяється специфікою функціонального призначення, образності, матеріалом, засобами творчості. За цими ознаками (або частиною з них) у межах кожного виду відгалужуються родові, жанрові і типові різновиди мистецтва, але вони не ізольовані, а майже завжди доповнюють один одного. Мистецтво є результатом народної творчості. А народна творчість це результат творчості невідомих осіб в художній сфері, що зберігаються етнічною общиною і є віддзеркаленням творчих традицій, поглядів цієї общини [1, с. 480].

Якщо прослідкувати за розвитком мистецтва, то ще в епоху пізнього палеоліту з'являються зародки піктографії (малюнкове письмо), виникає і розвивається мистецтво, пов'язане з трудовою діяльністю людини (зразки первісної графіки, скульптури, фольклору, музики, танцю). Від цієї епохи лишилися малюнки на стінах і стелях печер, у глибинах галерей і гротах. Згодом виникли зображення всіх тварин, на яких полювала людина (мамонти, бізони, бики, зубри, дикі коні, корови, лані, гіллясті олені, ведмеді). В добу мезоліту в малюнках все частіше з'являється людина (мисливські і військові сцени, танці та релігійні церемонії). До пізнього палеоліту відносяться примітивні жіночі скульптури, позбавлені конкретних індивідуальних рис, вони передають у гіпертрофованому вигляді специфічні жіночі ознаки, риси матері, що народжує нове життя, втілюючи в ній уявлення про єдність родового колективу. В епоху неоліту – поряд з релігійними уявленнями – люди вже володіли достатньо широкими знаннями про світ. Вони чудово орієнтувалися на місцевості, де жили, добре знали оточуючий тваринний і рослинний світ. Вони орієнтувались по небу, виділяючи в ньому зірки і сузір'я. Астрономічні знання дозволяли їм складати перші календарі, вести відлік часу.

Глибокі зміни відбуваються і в мистецтві. Крім тварин в ньому зображується небо, земля, вогонь, сонце. В мистецтві виникає узагальненість і навіть схематизм, що свідчить про те, що людина набула здібність мислити більш абстрактними категоріями, відображати більш широкі і складні явища. Для цієї доби характерно і поширення дрібної пластики, художніх ремесел орнаменту, що поклало початок декоративному мистецтву. Розвивалися і інші види мистецтва. Так формувалися характерні ознаки народного мистецтва.

Особливе місце духовного світу нашого народу належить засобам українського народного мистецтва, а саме: мистецтву «слова» - казкам, загадкам, скоромовкам тощо; декоративно-прикладному мистецтву (писанкам, розпису (петриківському);

музиці та народному ляльковому театру. Музика – мистецтво, якому найбільшою мірою притаманна здатність цілісно висвітлювати явища зовнішнього та внутрішнього світу. Музичний текст виступає як підсумок і як початок у множенні інтерпретацій. Як вважав В. О. Сухомлинський, в дослідженні музичних творів є розмежування «споглядання» та «сприймання» музики як перехід чуттєвого в ідеальне, термінів сприймання музики і музичне сприймання як «музично-перцептивного» і «музично-когнітивного». Це дає змогу визначитися з підходом до формування музичного сприймання як до активного процесу, в якому відображається багатогранність суб'єкта (особливості пізнавальної та емоційної сфер, установки, інтенції), актуалізуються його досвід, знання та уміння, художньо-естетичний тезаурус. Серед мелодичних творів, які наповнювали традиційне життя українців, найбільш популярними були народні мелодійні пісні (щедрівки, колядки, веснянки, жнивварські, коліскові, жартівливі, історичні, народні пісні).

Українська народна пісня завжди вражала всіх, хто її чув, своєю мелодійністю, ніжністю, щирістю. Вона натхнена, багата мелодією, безмежна щирістю й красою образів. Українська пісня таїть у собі чарівну силу, викликає в душі людській найскладніші, найтонші почуття, думки та прагнення. Велике значення у житті людей мають обрядові пісні. Обряд – установлені звичаї, умовні дії людей, пов'язані з певними традиціями, що передаються з покоління в покоління (це пісні, пов'язані з народними календарями). У давні часи за народним календарем рік починається з березня. Люди співали веснянки, вилили хороводі-пісні, що оспівували красу природи і красу людини. Влітку було свято Івана Купали. Приходив час збирати урожай і теж не обходилося без пісні і таночків. Наставала зима, незабаром Різдво, і понесуться тоді над селом колядки, посіванки, щедрівки та ін. Народні пісні глибокі за змістом. Вони заставляють прислухатися, задумуватися, відчувати мову, створену народом, емоційно сприймати навколишній світ, творити [7].

Одним із найважливіших чинників культурного життя усіх без винятку народів є, безперечно, література – мистецтво слова. У широкому розумінні – це вся писемність; у вузькому – це скорочене позначення художньої літератури (вона якісно відрізняється від інших видів літератури – наукової, філософської тощо). У подальшому на більш вищому щаблі первіснообщинного ладу, мистецтво слова відособлюється як міфологічний усний епос – міфи, легенди, перекази, що в сукупності утворювали епопеї. Розвивається оповідна поезія. Слово входить у свої права і стає самостійним мистецтвом. Отже, усна народна творчість є тим джерелом, з якого виникають майбутні літературні жанри: драма, лірика, епос. В основі літературного роду лежить певний спосіб освоєння явищ дійсності: в основі епосу – естетично освоєна подія, в основі драми – дія, в основі лірики – безпосередній поетичний вияв душевного стану самого поета. До епосу відносяться такі види: літературний міф, казка, епопея, епічна поема, роман, повість, оповідання, новела. Поняття лірики охоплює собою такі різновиди: пісня, ода, романс, елегія тощо. Серед жанрів усного народного епосу особливе місце займають прислів'я, приказки, загадки.

Прислів'я – це влучний і образний вислів, який узагальнює різні явища життя і має повчальний характер. Найчастіше вони утворюються за принципом аналогії. Скажемо, прислів'я «Куй залізо, поки воно гаряче» («Чим більше куєш залізо, тим воно гарячіше») цінне не своїм прямим змістом, а тим, що воно може широко використовуватися у різноманітних аналогічних ситуаціях, тобто в переносному значенні. Приклади: «Не красне життя днями, красне справами», «Хто не боїться праці, той і голоду не знає», «Століття живи, століття вчись» тощо. Приказка – жанр фольклорної прози, короткий сталий образний вислів констатуючого характеру, нерідко становить частину прислів'я, вживається в переносному значенні, наприклад, «Гостре словечко коле сердечко» [6].

В приказках та прислів'ях закодована різноманітна інформація: з історії України та суспільствознавства («За рідний край – хоч помирай»); з народної агрономії («Кожному овочеві свій час», «Що посієш, те й пожнеш»); з народної метеорології («Синиця пищить – зиму віщить», «Багато снігу – багато хліба»); з народної медицини та гігієни («Пар кісток не ломить», «Чистота – запорука здоров'я»); з народної етики й естетики («Не хвались, а вчись», «Шануй людей і тебе шануватимуть»); з народного природознавства («Ластівка день починає, а соловей його кінчає», «Де багато пташок, там нема комашок») тощо.

Загадка – це стислий поетичний, алегоричний опис якогось предмета чи явища, що дається у формі запитання, описового речення чи у віршованій формі, яка потребує відповіді. Загадка містить порівняльні ознаки, за якими потрібно встановити, що це за річ чи явище. Загадка використовується в дидактичних цілях з метою розумового, культурного виховання, як засіб навчання та організації дозвілля: «Вдень у небі гуляє, а ввечері на землю сідає» (Сонце); «Весь вік пише, а само неписьменне» (Перо); «Вийшла звідкись гарна дівка/На ній стрічка – семицвітка, /А де з річки воду брала,/Там коромисло зламала» (Веселка)» [6, с. 229].

Особливе місце в житті українського народу та у вихованні підростаючого покоління належить українським народним казкам. Казка – це своєрідний сплав реальності й уяви, життєвого досвіду і мрій народу, яка містить правду, але вона (правда) органічно поєднується з художніми формами вигадання. «Народна казка – оповідання, фантастичний зміст якого виражає морально-етичні ідеали народної філософії про перемогу добра над злом: правди над кривдою, брехнею, гуманності, людяності над жорстокістю, бездушністю, розуму над глупотою, щедрості, жертвенності над скнарністю, скупістю, скромності, правдомовності над чванливою гордістю і лукавством» [5, с. 176] Українські народні казки поділяються на: казки про тварин («звіриний епос»), чарівні казки (героїко-фантастичні), соціально-побутові (реалістичні чи новелістичні).

Саме казка є одним із засобів одухотворення почуттів, об'єднання їх з розумово-вольовим процесом, що є запорукою виховання індивіда як цілісної, гармонійно розвиненої особистості. Казка не вчить, як правило, безпосередньо нормам і правилам морально-естетичної культури, а організовує їх силою морально-естетичного почуття, котре домінує над складовими духовного світу особистості і не дозволяє будь-якій із них відділитися від безпосереднього буття індивіда. Саме в емоційному впливі на психіку людини полягає виховне значення народної казки. Широке використання казок у вихованні дітей зумовлюється тим, що їх зміст презентується у привабливій формі.

Ляльковий театр – мистецтво синтетичне, він впливає на маленьких глядачів цілим комплексом художніх засобів. Під час показу спектаклів лялькового театру застосовується і художнє слово, й наочний образ – лялька, і живописно-декоративне оформлення, і музика – пісня, музичний супровід. Уміле використання лялькового театру активно сприяє розумовому, моральному й естетичному вихованню. Ляльковий театр відкриває великі можливості для здійснення цілеспрямованого виховного процесу, гармонійного розвитку особистості.

Яскраво серед українського народного мистецтва виділяються писанки (декоративно-прикладне мистецтво України). Фарбоване або ж розписане яйце стало міфопоетичним та релігійно-обрядовим символом вже у найдавніших цивілізаціях Землі (світове чи космічне яйце). У міфах різних народів воно є образом первопочатку, з якого виникає Всесвіт, певне божество, людський рід, а також символізує сонце, тепло, життя, творця-деміурга. У багатьох народів з яйцем пов'язують створення чи виникнення не лише земного світу, але й часової структури цілого. Такі космогонічні функції символу яйця співвідносяться також з важливою його роллю в ритуалах родючості, відродження, пробудження до нового життя.

В українському декоративно-прикладному мистецтві склались міфопоетичні образи яйця як джерела життя, багатства, добробуту ("яйце-райце"), існує також велика кількість християнських легенд та переказів щодо великодних яєць. Достеменно відомо, що вже у княжі часи до прийняття християнства у давніх українців існували ритуали і обряди, в яких використовувались як образи-символи оздоблені пташині яйця або ж керамічні писанки у формі яєць. Орнаментальні мотиви писанок народжуються в процесі сміливої творчої переробки існуючих у природі форм рослинного і тваринного світу. Наприклад, у гуцульських писанках найпоширеніші геометричні мотиви, але в них часто зустрічаються зображення домашніх і диких птахів, і тварин: півнів, курей, козликів, баранчиків та інше. Трапляються композиції, в яких значне місце займають сюжети з зображенням постаті людини, процеси сільськогосподарських робіт, сцени полювання, народного гуляння, танці, випас худоби на полонині тощо. Дуже поширені так звані тематичні писанки з зображенням пір року: весни, літа, осені та зими, але найчастіше – весни. Ця пора приносить людині багато радощів, надій і сподівань. Знову пробуджується до життя вся природа. Цвіте і зеленіє, після зимової сплячки, одягається у барвистий народ. Символізують весну в зображенні різні польові квіти, гілки дерева, в тому числі й шпилькові, гірські рослини, гірлянди, віночки, букети тощо. Всі зображення стилізовано до орнаментальних форм, дуже геометризованих [3; 8].

Вишивка — один з масових і найбільш улюблених видів українського народного мистецтва. Вона є складовою частиною народного костюма, активно використовується в сучасному одязі, надаючи йому своєрідності і неповторності. Вишивкою прикрашали вбрання, рушники, серветки під ікони, скатерті, постільну білизну і навіть взуття. Узори вишивок, як правило, були не тільки простими прикрасами, але й оберегами, які захищають («відгороджують») від злих духів, хвороб, різних напастей тощо. Раніше вишивальниця в процесі роботи

промовляла кілька разів молитву, щоб злі вітри не принесли якісь нові лиха й напасті. У процесі історичного та культурного розвитку на Україні у кожній місцевості утворились характерні орнаментальні мотиви і композиції, найбільш улюблена і поширена колірна гама, специфічні техніки виконання. Можна багато говорити про різні орнаменти на рушниках та сорочках, про їх різноманітність, про їх древню символіку, котра для нас вже мало доступна й зрозуміла. В різних областях України існують свої орнаменти вишивок, кружев, мережок, ниток, свої особливості вишивання, за ними можна зрозуміти, з якого куточка України той чи інший рушник [3; 8].

Весільних рушників, бувало, колись готували не один десяток. Ще до весілля старостам при сватанні треба подавати хліб на рушникові. Подала дівчина старостам рушники – то значить дала згоду вийти заміж, а як піднесла гарбуза - значить, не схотіла, насміялася. На весіллі треба перев'язувати рушниками через плече сватів, дружків, боярів. Рушника передавали і передають нині, як оберіг з роду в рід, із покоління в покоління. В Україні понині бережуть рушник, як родову реліквію, і нізащо не віддають реліквію з рідної хати. Хата, оздоблена рушниками, створює поетичний настрій. Рушник у нашому побуті живе і сьогодні. Його використовують на весіллі, під час проведів хлопців до армії. З хлібом-сіллю на рушнику зустрічають дорогих гостей. Весільний рушник кожна дівчина готувала сама. Вишивати рушник, сорочки матері навчали дочок змалку.

Мені сорочку мама вишивала,
 Неначе долю хрестиком вела.
 Щоб я легких стежинок не шукала,
 Щоб я завжди привітною була.
 Виконуй, доню - мамо говорила,
 Життя закони істини прості.
 Не зраджуй землю що тебе зростила,
 Не залишай нікого у біді.

Тож і не уявляємо ми народної української хати без прикрас: вишиванок і рушників, витворів народного мистецтва.

Таким чином, українське народне мистецтво є джерелом духовності українського народу. В мистецтві відображаються трудова діяльність, суспільний лад і побут, багатий світ почуттів, духовні запити і прагнення.

Література

1. Шмагало Р.Т. Енциклопедія художньої культури. Мистецька освіта:бібліографія, документи, теорія. 4000 джерел бібліографії, 300 фотодокументів, 1000 термінів. – Львів: ЛНАМ, 2013. – 520 с.
2. Безклубенко Сергій. Мистецтво:терміни та поняття:Енциклопедичне видання: у 2 т.: Том 1(А-Л) / Сергій Безклубенко. – К.: Інститут культурології АМУ, 2008. – 240 с.; Том 2. (М-Я) / Сергій Безклубенко. – К.: Інститут культурології АМУ, 2010. – 256 с.
3. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник.Т.1 / Запаско Я.П. (керівник авторського колективу), Голод І.В., Білик В.І., Кравченко Я.О. та ін. – Львів, Афіша, 2000. – 364 с. Т.2. / Запаско Я.П. (керівник авторського колективу), Голод І.В., Білик В.І., Кравченко Я.О. та ін. – Львів, Афіша, 2000. – 400с.
4. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / Упоряд. М.М.Пазяк. – К.: Наук.думка, 1991. – 440 с.
5. Українська фольклористика. Словник-довідник / Укладання і загальна редакція Михайла Чернопиского. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 448 с.
6. Скарбниця народної мудрості / Упоряд. Панасенко Т.М. – Х.: Фоліо, 2009. – 286 с.
7. Фольклорна скарбничка: Прислів'я і приказки. Календарно-обрядові пісні. Дідусеві загадки. Скоромовки. Лічилки. Пестушки, утішки. Гуртові ігри / Упоряд. Є.Г. Орлова. – Х.: ВАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус», 2005. – 160 с.
8. Кара-Васильєва Т.В. Історія української вишивки [книга-альбом]. – К.: Мистецтво, 2008. – 463 с.